

מסורת סייג לתורה

משה צוריאלי, מסורת סייג לתורה, הוצאת יהדות התורה, בני ברק-אשדוד, תש"ן, שלושה כרכים, ח + 1160 עמודים.

"מסורת סייג לתורה" הוא שם ספרו של הרב מאיר הלוי אבולעפיה, "נשיא נשיאי הלוי"¹, בעל יד רמ"ה למסכתות שונות של התלמוד. ו"מסורת סייג לתורה" הוא גם שם ספרו של הרב משה צוריאלי, מחנך דגול בישיבת שעלבים. שני הספרים האלה עוסקים בענייני מסורה. והשם המשותף לשניהם מעורר ציפייה - וגם חשש. ציפייה - שתוכן הספר יצדיק את שמו; חשש - שמא המחבר נשא את השם הגדול לשווא.

המחבר העתיק את המסורה הסופית של יעקב בן חיים, שהודפסה בשעתו במקראות גדולות, דפוס ויניציאה (שנת רפ"ד), והועתקה אחר כך בכל המהדורות של מקראות גדולות. מהדורת צילום של המהדורה האחרונה (ורשא, תר"ד) מצויה ונפוצה בציבור היום. צדקה עשה עמנו המהדיר, שהעתיק את המסורה הסופית בצורה נאה ביותר, וכך שינה את פניה עד לבלי הכר: מספר את הערות המסורה (1-5157), הניח רווח בין הערה לחברתה וגם בין זוגות הפסוקים המובאים בהערה אחת כגון: "אכלה - ואכלה; אמרה - ואמרה", הדפיס באותיות מיוחדות את הנושא, שאותה הערה דנה בו כגון: "א"ב זוגין חד את וחד ואת וסי"י - ועוד ועוד.

עוד זאת היטיב עמנו המהדיר, שהקדים למסורה "פתיחה קצרה" ו"מבוא גדול", הכוללים ידיעות חשובות מאוד בענייני מסורה - שרוב הציבור איננו בקי בהן - וכן לקט חשוב ביותר של דברים בענייני המסורה מפי גדולי ישראל כגון הרמב"ן, הרא"ש, מהר"ל מפראג, הגר"א ועוד ועוד. ואחרי ה"פתיחה" וה"מבוא" הביא את הקדמתו הגדולה של יעקב בן חיים למקראות גדולות שלו. אותה הקדמה הודפסה במקראות גדולות משנת רפ"ד באותיות קטנות וקשות ביותר לקריאה; ואילו כאן היא מודפסת באותיות מאירות עיניים, בתוספת כותרות והערות מאלפות.

אולם נראה שייחודו של הספר הזה איננו באלה, אלא ביחסו השלילי אל דרכם ואל דעותיהם של אנשי מדע. דבר זה ניכר כבר בדברים פעוטים. כל מהדורה מדעית של המסורה מקפידה לנקד את התיבות שהמסורה דנה בהן ולהוסיף מראי מקומות לפסוקים המובאים בה. ואילו המהדיר נהג כן רק בחלק קטן מאוד של הערות המסורה. בכך לא הקל עלינו את הבנת המסורה. אין צריך לומר, שחסרון מראי המקומות מכביד על הלומד ועל המעיין. קשה גם להשלים עם חסרון הניקוד. כך, לדוגמה, בעמוד 193 מובאות שתי הערות מסורה: "אכול ה' מלאים"; "אכול י' מ"ל". צריך אדם לטרוח הרבה, עד שהוא

¹ כך כינה הרמב"ן את הרמ"ה.

זוכה ליישב את ה'סתירה' הזאת; אך ה'סתירה' לא הייתה מתעוררת מעולם, אילו נוקדו התיבות שהמסורה דנה בהן: "אֶכּוֹל ה' מִלִּי"; "אֶכּוֹל י' מִלִּי". מסתבר שהמהדיר היה מודע לחיסרון הזה של שיטתו, וייתכן מאוד שהוא השלים עמו מדעת - מסיבה אידאולוגית של שמירה על הצורה המקורית של המסורה². והעובדה, שלא זו הצורה המקובלת היום על אנשי המדע, כנראה לא הטרידה אותו.

שיטה זו של התנגדות לדרכי המדע ניכרת בתוכן עוד יותר מאשר בצורה. הפתיחה והמבוא כוללים מספר רב מאוד של הערות, דעות, חידושים, ששום איש מדע לא יוכל לקבל אותם. כך, לדוגמה, פירש על דרך הסוד את הערת המסורה, המונה את ד' בְּלִילוֹת שלא כסדרם במקרא³. פירוש זה יוצא מתוך ההנחה, שהמסרן האלמוני שחיבר את הרשימה הזאת היה בעל רוח הקודש, ואפשר לייחס לו כוונות של סוד - כדרך שאנחנו מייחסים לפסוקי התורה והנביאים. נוסף על כך הוא מתעלם מהעובדה, שמרובות מאוד רשימות המסורה שהפסוקים המנויים בהן מובאים שלא כסדרם; ונראה אפוא, שהמסרנים היו סבורים שהסדר אינו מעכב. תדע שכן, שהרי אותה רשימה על ד' בְּלִילוֹת מובאת גם בכתב-יד לנינגרד לשיר השירים, ג', וגם שם מובאים הפסוקים שלא כסדרם - אך הסדר הוא שונה מהסדר של יעקב בן חיים.

זאת ועוד: במקומות שונים מובעת אמונתו של המהדיר, שעזרא הסופר כבר הכיר את המסורה ואף הקריא אותה בפני העם בירושלים - ובאותו מעמד גם גילה לעם את הסודות הטמירים הגנוזים בה. אמונה זו נסמכת על מדרש חכמים: "ויבינו במקרא אלו פיסקי טעמים ואמרי לה אלו המסורת" (מגילה, ג, ע"א). שום איש מדע לא יקבל את התפיסה ההיסטורית המשתקפת בדברים האלה, והוא ידחה גם את ההוכחה המובאת לה. הוא יאמר - לדעתי בצדק - שאיש אינו יכול לדעת למה נתכוונו חז"ל בשם "מסורת", ואפשר שהכוונה איננה אלא למסורת הכתיב, כפי שנמסרה לנו מדור לדור. ולפי זה אפשר לכל היותר לומר, שעזרא פירש לעם את המקומות שתנאים עתידיים לחלוק בהם אם יש אם למקרא, או יש אם למסורת. אך אין לזה שום קשר עם "המסורת" שהמהדיר שלנו דן בה, ואשר הוא סבור שעזרא הסופר הקריא אותה, אהרן בן אשר כתב אותה, ויעקב בן חיים הדפיס אותה!

המהדיר הגיע אולי לשיא שיטתו בדברי הפולמוס שלו עם "ספרי ההיסטוריונים" על דמותו של יעקב בן חיים. כידוע, העיד ר' אליהו בחור שיעקב בן חיים התנצר בסוף ימיו ויצא מכלל ישראל, ובמותו קרא עליו ר' אליהו בחור "תהי נפשו צרורה בצרור נקוב". ואילו המהדיר שלנו סבור שאין זו אלא עלילה שפלה מצד ר' אליהו בחור, ששנא את יעקב בן חיים משום שהיה מתחרהו בדפוס בומברג. אולם כיצד נבין את הדברים האלה: הן בעוד האיש חי והיה מתחרהו, כתב עליו שיר הלל, המודפס בסוף מהדורת הכתובים של מקראות גדולות, דפוס ויניציאה, רפ"ד; ואחרי מותו, כאשר שוב לא היה יכול להזיק

² המהדיר אומר כך בפירושו (בעמ' 8) ביחס לחסרון מראי המקומות. חסרון הניקוד יכול להיות נובע גם מסיבות תקציביות.

³ הפירוש מובא בשם הרב שמואל דביר זצ"ל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לאיש - רק אז זרק עליו אבני בליסטראות והעליל עליו שהוא התנצר. והן אותה עלילה שפלה הייתה בבחינת מילתא דעבידא לגלויי: בוודאי עוד היו אנשים באותו זמן שהשתתפו בהלווייתו של יעקב בן חיים; והללו בוודאי ידעו, אם גדולי ישראל הספידו את המת - או כומר נוצרי קרא עליו את המיסה. והן מנהג מקובל בישראל, שבעלי לשון הרע מספרים רק בגנות החי - אך נזהרים בכבוד המת; ואילו ר' אליהו בחור הפך את היוצרות - כיבד את החי והעליל על המת. מי ישמע לנו לדבר הזה!

גם שאר הדברים שהוא מבסס עליהם את טענתו אינם עומדים בפני הביקורת. אכן ר' אליהו בחור עשה דברים שונים שרוח המהדיר שלנו איננה נוחה מהם, והוא סבור, כנראה, שגם רוח חכמים איננה נוחה מהם; כגון שהתאכסן אצל חשמן (אגב, איש לא טען שהוא אכל אצלו), לא האמין שעזרא הקריא את המסורה, כתב בנימה של שחץ ויהירות ועוד ועוד. אולם דברים אלה, גם אם נכונים הם, עדיין אינם פוסלים אותו לעדות; ובוודאי אין הם מחשידים אותו להעליל עלילה שפלה על חכם גדול שנפטר לעולמו בשם טוב - ועומד בשורה אחת עם עזרא הסופר ואהרן בן אשר!!

דברים אלה לא נכתבו לצורך פולמוס; הם באו רק להאיר את דרכו המיוחדת של המהדיר שלנו. הוא כתב את ספרו כאיש אמונה, ולפיכך ראה עצמו רשאי להתעלם מכל מה שנתגלה במדע ונכתב בספרי ההיסטוריונים. כאיש אמונה הוא סמוך ובטוח, שהמסורה נמסרה למשה מסיני, נשתכחה בגלות בבל, עד שבא עזרא והחזיר אותה - בפלפולו או ברוח קודשו. משום כך כל רשימות המסורה שנמסרו לנו מידי "רבי" יעקב בן חיים נכתבו ברוח הקודש, ואפשר לפרש אותן בפשט, רמז, דרש וסוד; ואין צריך לומר, שאותו חכם גדול שאסף אותן לא היה ח"ו מומר ומשומד. תהא דעתם של אנשי המדע אשר תהא - הוא לא יזוו מאמונתו הטהורה, ובכוחה יבטל את כל ראיותיהם המדומות של אנשי המדע. אכן קוטנו של איש האמונה עבה ממותניהם של אנשי המדע - ולא מפייהם אנו חיים!

היינו מוכנים לקבל את הגישה הזאת - או לפחות להודות בלגיטימיות שלה - אילו היינו יכולים להניח, שהמהדיר שלנו בקי כל צורכו בנושא שהוא דן בו. אולם למרבה הצער, הנחה זו איננה מתאמתת - ובכך כבר קרס כל בניין האמונה שהוא ביקש להעמיד בפנינו. נביא לכך דוגמות אחדות, שיש בהן כדי ללמד על עצמן - ועל הכלל כולו. בסוף הספר מביא המהדיר הערות רבות למסורה המועתקת בספר. הרוב המכריע של ההערות האלה רק מוסר את המקום שבו נמסרה אותה מסורה גם לגופו של המקרא; מיעוטן מביא את תמצית דבריו של ר' זלמן פרנסדורף, שהיה אכן חוקר גדול של המסורה⁴. אולם בחלק מן ההערות מוסיף המהדיר גם תיקון או ביאור משלו. נדון כאן באחדות מהן (המסורות מובאות לפי מספרן בספר).

405. נמסר שם: "א"ב מן חד חד אל דלוג וסיי". על כך מוסיף המהדיר: "אל דילוג =

⁴ יחד עם זה הוא היה יהודי מאמין, שומר תורה ומצוות, והוא זכה שגם בנו הלך בדרכו. דבר זה שמעתי מפי החכם הישיש ר' חנוך (אדוין) פייסט, ה' יאריך ימיו ושנותיו.

אין טעם נגינה תחת 'אל', אלא מקף לתיבה שלאחריה". המהדיר נכשל כאן בארבע טעויות: א. הוא לא הביא כל ראייה לפירושו הדחוק של תיבת "דילוג"; ב. הוא התעלם מכך, שתיבה זו מובאת במסורה גם במקומות אחרים, ושם אין היא סובלת את הפירוש הזה⁵; ג. פירושו איננו מתאים אפילו למסורה המובאת כאן, שהרי באחד מהפסוקים המובאים בה תיבת "אל" איננה מוקפת, אלא מוטעמת ביתיב (מלכ"א, ז', לד); ד. הוא לא טרח לעיין ברשימת מונחי המסורה של פרנסדורף, שכבר נתפרש בה המונח "א"ב דלוג": רשימה אלפביתית, המדלגת על חלק מאותיות א"ב - במקרה שלנו על אות ו.

2004, 2005. נמסר שם: "יחמול ד' מ"ל"; "ולא יחמול ד"י". על כך מוסיף המהדיר: "וצ"ע כי אין 'יחמול' (בלשון חיובי) מלא וכו', המלאים הם רק בביטוי 'לא יחמול'". המהדיר טעה כאן בהבנת המסורה. כי המסורה הראשונה ביקשה לומר, שיש רק ד' "יחמול" שהם מלאים; ואילו שאר כל "יחמול" הם חסרים - בין שהם בלשון שלילי, בין שהם בלשון חיובי.

3119. המסורה מביאה כאן רשימה של כ"ט לְמֶלֶךְ, ובסוף הרשימה היא מוסרת: "וכל משיחה אשור מצרים ישראל דכותי ואפי"ס אשר ברכו יי צבאות" (ישעיה, י"ט, כה). והמהדיר מוסיף, שהפסוק המובא כאן מישעיה הוא טעות, שהרי אין שם תיבת לְמֶלֶךְ. ובהערה הוא כותב: "מה שכתוב בסוף הרשימה שבמס"ר 'וכל משיחא' ענינו = למלך המשיח נ"ל שהוא ט"ס". כל הדברים האלה הם פרי דמיון. כי המהדיר קרא "משיחא" - במקום "משיחה" - ופירש: משיח; נוסף על כך הוא חשב, שהפסוק מישעיה מביא דוגמה נוספת של לְמֶלֶךְ. ואינו כן. אלא כוונת המסורה לומר, שכל הכתובים אחרי לשונות "משיחה" או לפני "אשור", "מצרים", "ישראל", מנוקדים גם הם לְמֶלֶךְ - כגון: לְמֶשֶׁחַךְ לְמֶלֶךְ, לְמֶלֶךְ אֲשׁוּר, לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם, לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל - ויש להוסיף אותם אל כ"ט לְמֶלֶךְ המנויים כאן; ואחר כך היא מביאה את הפסוק מישעיה, הכולל את התיבות "אשור", "מצרים", "ישראל" - כסימן לשלושת הלשונות האלה (ואפי"ס = ואחד פסוק סימן).

וטעות גוררת טעות. בין כ"ט לְמֶלֶךְ המנויים ברשימה מובא גם שמו"ב, ה', יב, "וחברו דד"ה"; והכוונה לדבה"א, י"ד, ב. משום מה לא מצא המהדיר את הפסוק הזה ותיקן: "וחברו דש"ב ה, יז". אך פסוק זה אינו עניין לכאן, שהרי "לְמֶלֶךְ" בא שם אחרי לשון משיחה.

וזה, כנראה, מקור הטעות: ברשימה המקבילה שהובאה על ידי גינצבורג (מ 490) כתוב רק "וחברו"; וגינצבורג טעה וחשב שהכוונה לשמו"ב, ה', יז. בעקבותיו 'תיקן' המהדיר שלנו את הרשימה של יעקב בן חיים - שכתוב בה "וחברו דד"ה" - והגיה "וחברו דש"ב". ומסיבות השמורות עמו לא אמר את הטעות הזאת בשם אומרה. לא רק ברשימה זו השתמש המהדיר בחיבורו של גינצבורג בהעלמת שמו. למשל⁶: בעמ' 43 הוא מביא רשימת 'וי' מלים שיש ג' אותיות רצופות באותה מלה". והנה רשימה זו

⁵ כך, לדוגמה, במסורה 1436; שם פירש המהדיר את תיבת "דילוג" בדרך אחרת - וגם שם פירושו הוא מוטעה.

⁶ העמידני על כך מר יוסף עופר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כוללת **שבע** מלים ולא שש, ובכללן "ממתקוממים" (תהלים, י"ז, ז) שאין בה שלוש אותיות רצופות. הכול כמו שנדפס אצל גינצבורג (א 234). אלא שגינצבורג הרגיש בטעויות אלה ותיקן בדרך ההסברים של מהדורתו, וכתב שם שצריך להיות "ז' מלין" ו"ממתקוממים". ואילו המהדיר העתיק את כל הטעויות בלי להעיר עליהן.

אי אפשר למנות כרוכל את כל השגיאות הגנוזות בהערות אלה. אולם ראוי להביא כאן הערה אחת, שיש בה גרעין של פירוש נכון מאוד :

4778. המסורה מונה כאן ד' לשונות שחיטה, שאין לאחריהם "את". והמהדיר מביא בהערה את שאלת פרנסדורף, "שיש יותר מן ד'". ועל כך משיב המהדיר, שהמסורה מונה רק את אלה שיש בהם מקום לטעות ולהוסיף את תיבת "את". התשובה היא נכונה מאוד. אך הואיל והמהדיר סתם ולא פירש את דבריו, עדיין אין לה כל משמעות. שהרי בין ד' הלשונות המובאים כאן במסורה יש שניים, שלשון שחיטה בא בהם בבניין נפעל - תִּשְׁחַט קְעֵלָה, תִּשְׁחַט הַחֲטָאתִי (ויקרא, ו', יח) - ולפיכך לא היה כאן כל מקום לטעות ולהוסיף "את". ומאידך, מרובים במקרא לשונות שחיטה בבניין קל, שהמושא שלאחריהם בא בתוספת ה"א הידיעה - ולפיכך "את" מתבקש לאחריהם - ואף-על-פי-כן אין הם מנויים כאן; כגון: וְיִשְׁחַטוּ הַפֶּסַח (שמות, י"ב, כא). משום כך עדיין מסורה זו טעונה הסבר - אלא שאין כאן מקומו⁷.

וכשם שהמהדיר לא הבין כל צורכו את המסורה הגדולה, כן נכשל כמה פעמים בהבנת המסורה הקטנה. בסוף הספר מובאים שלושה תצלומים של פרקי מקרא - מתוך מקראות גדולות דפוס ורשא - ולאחריהם פירושים למסורה הכתובה בגיליון. והרי כאן דוגמות אחדות לפירושים אלה.

בשמו"ב, ב', יב-יג, יש עיגול מסורה לתיבות גְּבֻעוֹנָה, וַיִּפְגְּשׁוּם, הכתובות בשתי שורות סמוכות; ובצדן נמסר במסורה הקטנה בשתי שורות: "ב' חד חס' וחד⁸ מ"ל דין מ"ל"; ובאמצע השורה השלישית כתוב: "ל'". המהדיר פירש שהמסורה אל גְּבֻעוֹנָה מסתיימת במלים "וחד מ"ל"; אחר כך מתחילה המסורה אל וַיִּפְגְּשׁוּם, הכוללת אפוא את המלים "דין מ"ל ל'", שנתפרשו כך בידי המהדיר: זה מלא ואין עוד כזה בתנ"ך. אולם אילו נתכונה המסורה לכך, הייתה מוסרת: "ל' מל'" - וביתר דיוק: "ל' ומל'". והואיל ואין היא מוסרת כך, הרי ברור שהמלים "דין מ"ל" הן סוף המסורה אל גְּבֻעוֹנָה; ופירושה: יש ב' גְּבֻעוֹנָה, חד חס' וחד מל', וזה - הכתוב כאן - הוא מלא. ואל וַיִּפְגְּשׁוּם היא מוסרת רק: ל' - ללמדנו, שזו תיבה יחידאית.

בתהלים, כ"ז, יד יש עיגול מסורה אל וְקָנָה, ונמסר שם במסורה הקטנה: "ב' בטעם בסיפ'". והמהדיר פירש: "ב' בטעם בסיפא (ההטעמה מלרע)". זה הוא פירוש שאין לו שחר. אילו נתכונה המסורה לכך, הייתה מוסרת: ב' בטעם מלרע - או: ב' בטעם. בשום

⁷ ראה על כך בספרי המסורה הגדולה לתורה מידי שמואל בן יעקב בכתב יד ל^מ, ניו יורק תשנ"ב, עמ' 17 ועמ' 450.

⁸ כאן מסתיימת השורה הראשונה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מקום לא מצאנו, ש"טעם בסיפא" הוא כינוי לטעם מלרע. נוסף על כך אי אפשר להבין, משום מה נמסר כאן שתיבת וְקִנְיָה היא מלרע - שהרי זה הוא בבחינת פשיטא מאי קא משמע לך. אילו עיין המתבר במהדורת יעקב בן חיים עצמה (ולא במהדורת דפוס שהועתקה ממנה), היה מבין שהערות המסורה הזאת צריכה להיות שורה אחת למטה, והיא נמסרה אל לְדָוֹד שבתהלים, כ"ח, א; ופירושה: יש ב' לְדָוִד בטעם פזר בסיפרא (=בתהלים).

לא כתבנו את הדברים האלה אלא כדי להשיח את צערנו על כבוד התורה שגלה בעוונותינו. שהרי מקובלים אנחנו, שכל המדעים כלולים בתורה וליכא מילתא דלא רמיזא באורייתא. מכאן מסיקים חלק מבני הישיבות, שמי שמילא כרסו בש"ס ופוסקים יבין מאליו את מה שחכמי המדע משיגים רק ברוב עמל ויגיעה. ודבר זה, האמור לדעתם אפילו במדעים כלליים, אמור בקל וחומר במדעי היהדות: מקרא, מסורה, פילוסופיה יהודית ודברי ימי ישראל. מי שקורא את הספר הזה עלול להגיע למסקנה שאין בדברים אלה ממש, וזה הוא דבר שכל אוהבי תורה יכולים רק להצטער עליו.

מנגד עלולים אנשי מדע להסיק מן הספר הזה שהאמונה שלנו איננה תוספת לחכמה, אלא היא תחליף לחכמה. והם לא יזלזלו רק באמונות המובעות בספר הזה - שאין להן על מה שיסמוכו גם במסגרת אמונת ישראל - אלא יבטלו במחי יד את האמונה כולה, שהיא עמוקה מני ים ורחבה מארץ מידתה. ואף-על-פי שלא זו הייתה כוונת המחבר, זו עלולה להיות - למרבה הצער - התוצאה שתושג בו.